

Charles Post: Ernest Mandel och den marxistiska teorin om byråkratin.

[Översatt från *The Legacy of Ernest Mandel*, London: Verso, 1999, s 119-152. Översättning: Göran Källqvist. I intervjun "*Hade Lenin levat 1926 hade han troligtvis suttit i fängelse*" på denna webbplats diskuterar Mandel kring boken *Makt och pengar* som behandlas i denna artikel.]

Under de senaste två seklen har det inom socialvetenskapen förts omfattande diskussioner om uppkomsten och tillväxten av byråkratin, det vill säga de olika organisationernas icke besuttna ämbetsmannakår. Den traditionella borgerliga sociologin hävdar att de byråkratiska hierarkierna är ett av det moderna samhällets oundvikliga drag, och att samhällets storlek och komplexitet utesluter alla möjligheter till folklig, demokratrisk kontroll över det politiska, ekonomiska och sociala livet. Max Weber ansåg att byråkratin var det mest rationella och effektiva sättet att organisera stora människomassors aktivitet, eftersom det garanterade att besluten togs enligt generella regler istället för på grund av tjänstemäns, utbildade ”experter”, infall, och eftersom det gav mindre möjligheter till korruption och svågerpolitik.¹ Webers teori om byråkratin var ursprungligen en analys av den kapitalistiska statens byråkrati, men Robert Michels utvidgade den till en studie av arbetarklassens masspartier och fackföreningar i 1900-talets början.² Den ”oligarkins järnhårda lag”, som idag omfattas av socialdemokrater och stalinister, hävdar att framväxten av ett skikt heltidsfunktionärer som tar över makten är ett oundvikligt drag hos massarbetarpartier och fackföreningar under kapitalismen och alla de samhällsordningar som följer på kapitalismen.

Ernest Mandels arbeten utgör ett kraftfullt marxistiskt alternativ till de stalinistiska, socialdemokratiska och borgerliga teorier som hävdar att det är omöjligt med demokratiskt organiserade arbetarstrider och arbetarmakt i det moderna samhället. I en rad arbeten³ presenterar Mandel ett sammansatt, sammanhängande och empiriskt väl underbyggt svar på uppfattningen att det är ”oundvikligt” att en minoritet av tjänstemän och experter tillväxlar sig makten på grund av den komplicerade, omfattande, moderna samhällsorganisationen. Mandel argumenterar att byråkratin är resultatet av speciella, historiskt begränsade förhållanden mellan människor och mellan människor och naturen – av speciella samhällsförhållanden och materiella produktivkrafter. Mandels teori om byråkratin utgör ett nutida försvar, utvidgning och fördjupning av den klassiska diskussionen om byråkratin, i synnerhet Rosa Luxemburgs och Leo Trotskijs arbeten.

För Mandel har uppkomsten av byråkratier i både arbetarklassens masspartier och fackföreningar under kapitalismen och de postkapitalistiska samhällena sina rötter i den fortsatta samhälleliga uppdelningen av arbetet i intellektuellt övervakande arbete och manuellt arbete. Vare sig den är resultatet av arbetarklassens episodiska kamp under kapitalismen eller den svåra materiella bristen i 1900-talets postrevolutionära samhällen, så ger denna fortsatta uppdelning mellan ”huvudets” och ”handens” arbete upphov till ett skikt av heltidsfunktionärer som antingen administrerar masspartier och fackföreningar eller den postkapitalistiska statsapparaten. Oftast utvecklas detta skikt till ett speciellt samhällsskikt med egna materiella intressen, politik och ideologi. Byråkratins utveckling förbättrar inte ”dugligheten” eller effektiviteten hos arbetarnas massorganisationer under kapitalismen eller det centraliserade planerade ekonomiska livet i de postkapitalistiska samhällena. Tvärtom undergräver tjänstemannaväldets maktmonopol arbetarklassens förmåga att antingen försvara sina

1 Max Weber, *Ekonomi och samhälle : forståendesociologins grunder*, Lund : Argos, 1985, del 2, kapitel XI.

2 Robert Michels, *Organisationer och demokrati : en sociologisk studie av de oligarkiska tendenserna i vår demokrati*, Stockholm : Ratio, 1983 (ursprungligen utgiven på tyska 1911).

3 För våra syften är de tre viktigaste: *Marxismens ekonomiska teori*, kap 15, på denna webbplats; *Om byråkratin* på denna webbplats; *Power and Money: A Marxist Theory of Bureaucracy*, London: Verso, 1992. [På svenska på denna webbplats: *Makt och pengar*.]

mest omedelbara intressen under kapitalismen eller bygga ett livskraftigt alternativ till kapitalismen. Mandels teori om byråkratin är en av de centrala vetenskapliga grundvalarna till det revolutionära politiska projektet för arbetarklassens egenaktivitet, självorganisering och egen frigörelse.

Min diskussion om Mandels teori om byråkratin är uppdelad i tre delar. I den första undersöker jag Mandels analys av arbetarbyråkratins ursprung och roll i det kapitalistiska samhället, och hans teori om en revolutionär arbetarorganisation som ett alternativ till den byråkratiska reformismen. Jag bedömer också Mandels försök att förklara varför det, tvärtemot de revolutionära marxisternas förväntningar, sedan 20-talet inte har uppstått några verkligt revolutionära masspartier i de utvecklade kapitalistiska länderna. I den andra delen går jag igenom Mandels försök att uppdatera och förfina Trotskijs analys av byråkratin i de postkapitalistiska samhällena. Speciellt tar jag itu med frågan om byråkratins förhållande till arbetarklassen utgör ett nytt produktionsätt, och huruvida dessa regimer kan betraktas som ”arbetarstater” i någon meningsfull marxistisk mening. Jag avslutar med en diskussion om den politiska betydelsen hos Mandels teori om byråkratin.

1. Arbetarbyråkratin i de kapitalistiska samhällena

Den klassiska marxistiska diskussionen om arbetarbyråkratin inleddes som ett försök att förklara reformismens tillväxt i de socialistiska masspartierna i 1900-talets början. Ledarna för den europeiska socialistiska rörelsens revolutionära vänster inte bara kritiserade den socialdemokratiska ledande inriktningens teori och praktik, utan försökte också hitta de sociala och materiella rötterna till arbetarrörelsens konservatism och slutligen kapitulation för sina nationella kapitalistklasser under Första världskriget. Med tanke på bolsjevikernas revolutionära framgångar var det inte förvånande, att Lenins teser om socialdemokratins förfall med Mandels ord ”under nästan ett halvt sekel varit en 'dogm' för de revolutionära marxisterna”.⁴ Enligt Lenin var reformismens tillväxt inom arbetarrörelsen i de utvecklade kapitalistiska länderna ett ideologiskt uttryck för ”arbetararistokratin”, en privilegierad minoritet i arbetarklassen i väst, vars överlägsna levnadsstandard hade sitt ursprung i de ”superprofiter” som den imperialistiska borgarklassen sög ut ur kolonierna och halvkolonierna. Detta arbetarskikt stödde de ”småborgerliga intellektuella” inom parti- och fackföreningsapparaten som förespråkade en reformistisk och ”socialpatriotisk” politik före och under Första världskriget.⁵

Mandel var den första teoretiker inom den revolutionära marxistiska traditionen som uttryckligen förnekade att Lenins uppfattning om ”arbetararistokratin” var giltig i dagens värld. Mandel åberopar tre viktiga skäl för att kullkasta uppfattningen att ett skikt bland arbetarna i de imperialistiska länderna fick en andel av de ”superprofiter” som sugts ut ur arbetarna i ”tredje världen”. För det första kan inte de multinationella företagens samlade profiter från investeringarna i Afrika, Asien och Latinamerika svara för lönenotans för de bäst betalda, fackföreningsanslutna arbetarna i de industrialiserade länderna. Enkelt uttryckt producerar inte arbetarna i ”tredje världen” tillräckligt mycket mervärde för att ”muta” en betydande del av arbetarklassen i Europa, USA eller Japan. För det andra är glappet mellan arbetarnas löner i ”nord” och ”syd” mycket större än löneskillnaderna bland arbetarna i ”nord”. Med andra ord är hela arbetarklasserna i Europa, USA och Japan möjliga ”arbetararistokratier”. Men, påpekar Mandel, dessa globala löneskillnader är resultatet av de kapitalistiska ländernas större kapitalintensitet (organisk sammansättning av kapitalet) och högre arbetsproduktivitet (mervärdekvot), och inte resultatet av att kapitalet och arbetet i de industrialiserade länderna delar på några ”superprofiter”. Enkelt uttryckt är de mer välbetalda arbetarna i ”nord” mer

4 *Om byråkratin*, s 14.

5 Lenins teori om ”arbetararistokratin” härrör ur hans teori om ”monopolkapitalismen”. Se Lenin, ”Imperialismen som kapitalismens högsta stadium”, kapitel 8, i *Valda verk i 10 band*, bd 5, s 493-502.

utsugna än de dåligt betalda arbetarna i ”syd”. Slutligen påpekar Mandel att delar av de bäst betalda arbetarna i Europa, USA och Japan, i synnerhet inom metallindustrin, var bland de mest radikala och stridbara proletärerna, och utgjorde de revolutionära kommunistpartiernas massbas på 20- och 30-talet.⁶

Mandel fann en givande marxistisk diskussion om arbetarbyråkratin under kapitalismen i Rosa Luxemburgs arbeten.⁷ Långt innan både Lenin och Trotskij insåg Luxemburg att det var framväxten och utvecklingen av en byråkrati inom fackföreningarna och partiet som var nyckeln till den tyska socialdemokratins ökande konservatism.⁸ I efterdyningarna till den ryska revolutionen 1905 stötte Luxemburg på motstånd mot sina förslag om ”masstrejken” som en taktik för den tyska arbetarrörelsen. Motståndet kom både från SPD:s öppret ”revisionistiska” del under ledning av Bernstein, och från partiets ”ortodoxt marxistiska” ledarskap kring Kautsky och Bebel. Hon drog slutsatsen att det inte bara var inflytandet från medelklassintellektuella som var roten till ledningens vägran att uppmuntra andra aktiviteter än valkampanjer och rutinmässiga avtalsförhandlingar, utan också den makt som partiets och fackföreningarnas heltidsanställda funktionärer hade över SPD. När denna byråkrati hade befest sig i arbetarklassens massinstitutioner, menade Luxemburg, lade den större vikt vid att bevara parti- och fackföreningsapparaten än att försöka fördjupa och utvidga arbetarnas strider.

Mandel spårade arbetarbyråkratins ursprung till den episodiska och tidvis avbrutna karaktär som kännetecknar arbetarklassens kamp under kapitalismen. För Mandel är arbetarnas egen aktivitet och självorganisering ett nödvändigt villkor för att utveckla klassmedvetandet. Det är erfarenheterna av omfattande, gemensamma och framgångsrika strider mot kapitalet och staten på arbetsplatserna och i bostadsområdena som gör skikt av arbetare öppna för radikala och revolutionära politiska idéer. När arbetarna inte deltar i massiva strider eller om de lider nederlag, blir de mottagliga för konservativa och reaktionära idéer, eftersom en del av klassen gör fåfänga försök att försvara sina speciella (nationella, yrkes-, ras- eller etniska, köns-) intressen gentemot andra delar av arbetarklassen. Sammanfattningsvis är det nivån på klassens kampvilja och oberoende, inte kulturellt inflytande som förortsmiljön, televisionen, filmer och liknande som avgör klassmedvetandet under kapitalismen.⁹

Arbetarklassen i sin helhet kan inte vara ständigt aktiv i klasskampen. Hela arbetarklassen kan inte ständigt delta i strejker, demonstrationer eller andra former av politisk aktivitet, eftersom denna

6 Mandels kritik av Lenins teori om ”arbetararistokratin” återfinns i *Om byråkratin*, s 14-15. Mandels teorier om rötterna till löneskillnaderna mellan arbetarna i ”tredje världen” och de industrialiserade kapitalistiska länderna genomgick en betydande utveckling. I *Marxismens ekonomiska teori*, s 313-318, argumenterade Mandel att arbetarnas låga löner i de underutvecklade kapitalistiska länderna förklarade kapitalets låga organiska sammansättning och den låga utsugetningsgraden i dessa länder. I *Senkapitalismen*, Stockholm: Coeckelbergs, 1974, del 2, s 72-92, argumenterade Mandel, helt rätt enligt min uppfattning, att orsaken till de globala löneskillnaderna var det fasta kapitalets och arbetsproduktivitetens ojämna utveckling.

Senare diskussioner kring teorin om ”arbetararistokratin” och löneskillnader har förkastat tanken att ”monopol” eller ”oligopol” - upphävd eller begränsad konkurrens – är roten till löneskillnaderna. Istället är löneskillnaderna ett resultat av verklig kapitalistisk konkurrens, som med nödvändighet ger upphov till olika uttalad kapitalintensitet inom och mellan olika produktionsgrenar. Se Samuel Freidman, ”The Theory of the Labor Aristocracy”, *Against the Current* (gamla serien) 2,3, hösten 1983; och ”Structure, Process and the Labor Market”, i William Darity Jr, *Labor Economics: Modern Views*, Hingham (MA) 1983; Howard Botwinick, *Persistent Inequalities: Wage Disparity Under Capitalist Competition*, Princeton: Princeton University Press, 1993.

7 *Om byråkratin*, s 12-14

8 Luxemburgs viktigaste verk om detta är *Masstrejk, parti och fackföreningar*, på marxistarkiv.se. [Förkortad översättning av *The Mass Strike, The Political Party and Trade Unions*, New York, 1971.]

9 Mandels lägger fram sin teori om klassmedvetandet i *Om leninismen* och *Klassmedvetandet och det leninistiska partiet* på denna webbplats. Ett liknande resonemang förs i J Brenner och R Brenner, ”Reagan, the Right and the Working Class”, *Against the Current* (gamla serien), 1.2, vinter 1981, s 29-35.

klass inte är i besittning av produktionsmedlen och tvingas sälja sin arbetskraft till kapitalet för att överleva. Den ”reellt existerande” arbetarklassen kan bara delta i masstrider som klass under extrema, revolutionära eller förrevolutionära situationer. Och på grund av lönarbetets strukturella ställning under kapitalismen måste dessa situationer bli kortvariga. Den mesta tiden blir olika delar av arbetarklassen aktiv i kampen mot kapitalismen vid olika tillfällen.

I kölvattnet på framgångsrika masstrider är det bara en minoritet av arbetarna som fortsätter att vara aktiva. Större delen av detta ”arbetaravantgarde” - det skikt av arbetare som ”även under kampens vågdalar [inte] överger... klasskampens frontlinjer utan fortsätter kriget, så att säga, ‘med andra medel’”¹⁰ - bevarar och för vidare traditionerna av masskamp på arbetsplatser och i bostadsområden till de nya arbetarna. Tillsammans med medelklassintellektuella som har tillgång till kulturella kunskaper som större delen av arbetarklassen är uteslutna från, måste en minoritet av denna ”militanta minoritet” ta på sig ansvaret att sköta de fackföreningar och politiska partier som uppstår efter de periodvisa uppsvingen i massornas aktivitet. Mandel medgav att ”utvecklingen av politiska eller fackliga massorganisationer är otänkbar utan en apparat av heltidsanställda och funktionärer.” Men han påpekar att denna framväxt av ett skikt heltidsanställda tjänstemän medför en:

... risk för att arbetarorganisationerna själva kommer att delas upp i skikt med olika funktioner. Specialisering kan leda till att kunskaperna monopoliseras, att informationen centraliseras. Kunskap är makt och ett monopol över den leder till makt över människor... [som] kan... leda till en verklig splittring mellan nya chefer och den styrda massan.¹¹

Under de oundvikliga uppehållen i klasskampen, när den överväldigande majoriteten av arbetarklassen är passiv, uppstår risken för byråkratisering. Speciellt under de ”långa vågorna” av kapitalistisk tillväxt, när de flesta arbetarnas levnadsstandard och arbetsförhållanden blir bättre utan omtumlande masstrider, kan byråkratin i arbetarnas massorganisationer skilja sig från resten av arbetarklassen. De arbetare som blir funktionärer i fackföreningarna och de politiska partierna börjar få livsvillkor som är avsevärt annorlunda från de som är kvar på arbetsplatserna. De nya funktionärerna slipper den dagliga förödmjukelsen i den kapitalistiska arbetsprocessen. De behöver inte längre utföra okvalificerat och alienerat arbete och drabbas inte längre av arbetsledningen småaktiga despotism. De kan själva bestämma sina arbetstider, och planera och styra sin egen aktivitet, och ägnar huvuddelen av sina vakna timmar åt att ”kämpa för arbetarna”. Funktionärerna försöker befästa dessa privilegier och skapa nya, i synnerhet betydligt högre inkomster än vad de arbetare som de säger sig företräda har. När fackföreningarna och arbetarnas masspartier får en plats i det borgerliga samhället blir deras privilegier ganska avsevärda, och för att försvara dem utesluter arbetarbyråkratin gräsrotsaktivisterna i fackföreningarna och partierna från alla egentliga beslut.

Konsolideringen av arbetarbyråkratin som ett samhällsskikt skilt och åtskilt från resten av arbetarklassen under kapitalismen ger upphov till dess speciella politiska praktik och världsuppfattning. Arbetarbyråkratins främsta mål blir att bevara fackföreningens eller masspartiets apparat, *som ett mål i sig själv*. Arbetarbyråkraterna försöker hålla arbetarklassens kampvilja inom vissa gränser som inte hotar den fortsatta existensen av de institutioner som är grunden till funktionärernas unika livsstil. På så sätt stöder ”de delvisa erövringarnas dialektik” (risken att nya strider krossar arbetarklassens massorganisationer) att arbetarbyråkratin sätter sin tillit till valkampanjer och parlamentariska påtryckningar (”lobbyarbete”) för att erövra politiska reformer, och strikt organiserade avtalsförhandlingar för att öka lönerna och förbättra arbetsförhållandena. Alla diskussioner, för att inte tala om försök att främja arbetarnas och de förtrycktas kaotiska

10 *Om leninismen*, s 6.

11 *Makt och pengar*, s 44.

egenaktivitet och självorganisering i form av stridbara aktioner på arbetsplatserna, politiska massstrejker och liknande, måste kuvas.¹² Byråkratins organisationsfetischism (att sätta apparatens överlevnad framför nya framsteg i kampen) övergår i en substitutionism som kräver att arbetarna blint lyder ledarna, som hävdar att de vet ”vad som är bäst för arbetarna”.

Mandel tröttnade aldrig på att påpeka att reformisternas ersättande av masskampen med parlamentarisk politik och rutinmässiga förhandlingar missar ”att de grundläggande produktionsförhållandena och den politiska och klassmakten har en *strukturell karaktär*”.¹³ Med andra ord är arbetarbyråkratins politik i de kapitalistiska samhällena *utopisk* i ordets mest negativa mening.¹⁴ Byråkraternas försök att vara mellanhand i kampen mellan kapital och arbete, och mycket gradvis ändra styrkeförhållandena till arbetarnas fördel, stupar alltid på kapitalismens oundvikliga kriser och den därav följande intensifieringen av klasskampen. Historien om både de klassiska socialdemokratiska partierna och de kommunistiska partierna efter 1935, när de inledde sin förvandling till reformistiska partier,¹⁵ bekräftar på ett tragiskt sätt att byråkratins gradualism är fullständigt orealistisk. Under de revolutionära och förrevolutionära kriserna, i Italien 1920, Tyskland 1918-23, Spanien och Frankrike 1936-37, och Chile 1970-73, lyckades de socialdemokratiska och stalinistiska partierna förvirra arbetarnas kamp och organisationer (arbetarråd, fabrikskommittéer och liknande) i namn av att försvara den borgerliga demokratin och arbetarrörelsens tidigare erövringar. Tyvärr ledde det faktum att den revolutionära kampen spårade ur inte bara till att man missade enorma möjligheter att gripa statsmakten och inleda uppbygget av en ny demokratisk och socialistisk samhällsordning, utan det öppnade också vägen för reaktionens krafter. De italienska fascisternas seger 1921, nazisternas maktövertagande 1933, Francos militära seger 1939, den franska Tredje republikens sammanbrott 1940 och Pinochets kupp i september 1973 var samtliga resultatet av arbetarklassens oförmåga att gripa makten när chansen dök upp. Summa summarum innebar arbetarbyråkratins försök att ”begränsa” arbetarnas kamp innanför den borgerliga demokratin gränser, att den kapitalistiska makten fick lättare att befästa sina diktatoriska och förtryckande former.¹⁶

Reformisternas ersättande av arbetar- och folkliga massaktioner med valkampanjer, parlamentariska påtryckningar och byråkratiska avtalsförhandlingar har efter Andra världskriget lett till att

12 Uppenbarligen är inte arbetarbyråkratin monolitisk. Masstrider kan leda till splittringar bland fackföreningsledarna och ledarna för de reformistiska partierna, och en del av byråkratin kan försöka ta ledningen för vägen av arbetarstrider. Men denna omgruppering av en del av byråkratin är i allmänhet ett svar på självständig organisering och initiativ ”underifrån” (gräsrotsströmningar i fackföreningarna etc), som ofta leds av radikaler och revolutionärer. ”Rebell”byråkraternas försöker ingripa i dessa strider för att hålla dem inom den reformistiska politikens ramar. Det var helt klart fallet med den roll som John L Lewis fyllde under uppkomsten av massindustrifackföreningar i USA på 30-talet. Det kan också ha varit den sannolika bakgrunden till Carl Legiens och andra socialdemokratiska fackbyråkraters roll i beväpningen och mobiliseringen av de tyska arbetarna för att besegra Kapp-kuppen 1920. För fallet USA se A Preis, *Labors Giant Step: Twenty Years of the CIO*, New York 1964, del 1; M Davis, ”The Barren Marriage of American Labor and the Democrats”, *New Left Review* (hädanefter *NLR*) 124, november/december 1980, s 46-54. För fallet Tyskland se C Harman, *The Lost Revolution: Germany, 1918 to 1923*, London 1982, kap 8.

13 *Makt och pengar*, s 172. Kursivering i original.

14 Jag använder ”utopisk” i samma mening som Marx och Engels använde den angående de förmarxistiska socialisterna, och som Trotskij använde den i frågan om den stalinistiska uppfattningen om ”socialismen i ett land”: en strategi för samhällsomvandling som inte har sin grund i en realistisk, *vetenskaplig* förståelse av det kapitalistiska produktionssättets och klasskampens dynamik.

Mandel insåg verkligen att det fanns en positiv aspekt med ”utopism”: förmågan att kunna tänka sig en bättre, mer demokratisk, jämlikhetssträvande och kollektivistisk samhällsordning som en stimulans för den revolutionära kampen. Se *Makt och pengar*, s 171-72. Se även Michale Löwy, *On Changing the World: Essays in Political Philosophy from Karl Marx to Walter Benjamin*, New Jersey: Atlantic Highlands, 1993.

15 Angående socialdemokratiseringen av Västeuropas kommunistiska partier se Mandel, *Europas kommunistpartier*, på marxistarkiv.se. Kapitel 1, ”De beska frukterna av 'Socialism i ett land'”.

16 Se F Claudin, *Krisen i den kommunistiska rörelsen*, del 1, på denna webbplats.

arbetarrörelsen i väst har blivit allvarligt desorganiserad och passiviserad. Sådana byråkratiska ”kamp”metoder kunde ”leverera” i form av högre löner, bättre förmåner, stabilare arbetsförhållanden och en växande ”välfärdsstat” under den ”långa vågen” av expansion på 50- och 60-talen, men visade sig vara helt otillräckliga under den ”långa våg” av nedgång som inleddes i slutet av 60-talet. Allteftersom krisen för kapitalismens profiter fördjupades, lämnade reformismens politik rum för en *realpolitik* – en anpassning till den nya ”verkligheten” med försämrade levnads- och arbetsförhållanden. Mandel påpekar att:

... det antagande som ligger bakom dagens socialdemokratiska reformism är just detta: låt kapitalisterna producera varorna så att regeringarna kan fördela dem på ett mer rättvist sätt. Men om den kapitalistiska produktionen kräver en mer ojämlig, mer orättvis fördelning av ”tillväxtens frukter”? Om det inte alls blir någon tillväxt på grund av en kapitalistisk kris? Reformisterna kan bara upprepa mekaniskt: det finns inget alternativ, det finns ingen utväg.¹⁷

Eftersom arbetarbyråkratin och de reformistiska politikerna i väst vill hindra arbetarna och andra förtryckta människor från att genomföra stridbara och direkta handlingar, så har de *inget annat val* än att göra eftergifter till arbetsköparnas offensiv och administrera den kapitalistiska statens åtstramningsåtgärder. Spektaklet med reformistiska byråkrater som ryggar tillbaka från att kämpa för reformer har under de senaste två decennierna upprepats över hela den kapitalistiska världen med tragiska resultat: från det italienska kommunistpartiets anammande av en åtstramningspolitik till den amerikanska AFL-CIO-ledningens eftergifter i förhandlingarna, till Mitterand-regeringens budgetnedskärningar, till ANC-COSATU-regeringens underordnande i Sydafrika efter apartheid, till vad en del har kallat Internationella valutafondens och Världsbankens ”sadistiska valutapolitik”. Till och med de mest återhållsamma formerna av socialdemokratisk reformism visar sig återigen vara totalt utopiska – oförmögna att försvara arbetarnas tidigare erövringar och än mindre erövra några viktigare nya reformer under den kapitalistiska vinstkrisen.¹⁸

Om nu byråkratiseringen av arbetarklassens massorganisationer under kapitalismen har sina rötter i masskampens med nödvändighet episodiska karaktär, är då denna byråkratisering oundviklig? Uppenbarligen leder Mandels teori om arbetarbyråkratin i det kapitalistiska samhället oss till slutsatsen, att reformismen kommer att förbli ett problem inom arbetarrörelsen fram tills dess att kapitalismen har störtats i internationell skala. Men Mandels teori pekar också på de samhällskrafter som kan motverka och skydda mot en byråkratisering av de politiska partierna och fackföreningarna. I sitt kanske viktigaste politiska och teoretiska bidrag, hans analys och klargörande av den leninistiska organisationsteorin,¹⁹ visar Mandel hur samma episodiska process i klasskampen som skapar en miljö som gynnar framväxten av arbetarbyråkratin, också tillhandahåller det mänskliga materialet till ett arbetarnas revolutionära massparti. Ur klasskampens upp- och nedgångar uppstår ett *arbetaravantgarde*. Den revolutionärt socialistiska kärnans förmåga att organisera och så småningom smälta samman med de mest aktiva, stridbara och radikala arbetarna skapar olika möjliga motviker till arbetarbyråkratin.

Under icke-revolutionära perioder spelar icke-socialistiska organisationer av ”avancerade arbetare” på organiserade eller oorganiserade arbetsplatser – det som man i USA kallar ”gräsrots”-grupper – en viktig roll för att hålla arbetarrörelsens traditioner av stridbarhet och solidaritet vid liv, och kämpa för effektiva, demokratiska skyddsanordningar i fackföreningarna och de folkliga organisationerna (val av funktionärer, sänkta löner för dessa, fria diskussioner och debatter om olika

17 *Makt och pengar*, s 173.

18 I *Europas kommunistpartier*, på marxistarkiv.se, kapitel 8, ”Det italienska kommunistpartiet och åtstramningspolitiken”, diskuterar Mandel i detalj denna dynamik. En liknande analys av reformismens motsättningar finns i Robert Brenner, ”The Paradox of Reformism”, *Against the Current* 43, mars-april 1993.

19 *Om leninismen*.

ståndpunkter, och så vidare). Många gånger kan sådana organisationer ställa parti- och fackföreningsbyråkratin åt sidan och leda viktiga och framgångsrika dagliga strider som utvecklar arbetarnas politiska och ideologiska självförtroende. Även under icke-revolutionära perioder kan relativt små revolutionärt socialistiska grupper spela en avgörande roll för att organisera dessa ”gräsrots”-grupper och skola de mest radikala arbetarna i den marxistiska teorin och politiken. Under revolutionära och förrevolutionära perioder kan en effektiv sammansmältning av den revolutionära kärnan med klassens bredare förtrupp i ett verkligt revolutionärt arbetarparti öppna möjligheter för en socialistisk revolution. Ett revolutionärt massparti med starka rötter i arbetarrörelsen kan hjälpa till att gynna uppkomsten och centraliseringen av organ för arbetarklassens makt (råd i bostadsområden, arbetsplatser, skolor), lägga fram praktiska alternativ till den reformistiska byråkratins försök att begränsa kampen inom ramar som låter sig förenas med kapitalisternas profiter och politiska makt, och leda ett framgångsrikt övertagande av makten.²⁰

Men frågan kvarstår varför vi inte har sett uppkomsten av några verkligt revolutionära masspartier sedan början av 20-talet, trots de fackliga och reformistiska partibyråkraternas uppenbara oförmåga att organisera ens den mest elementära försvarskamp mot arbetsköparnas offensiv och den kapitalistiska åtstramningen? I slutet av 30-talet trodde Trotskij och hans anhängare i Fjärde internationalen att Andra världskriget skulle leda en slutlig kris för det byråkratiska styret i Sovjetunionen och ett snabbt sammanbrott för de stalinistiska kommunistpartierna i det kapitalistiska Europa, och därmed öppna vägen för att bygga nya, revolutionära massorganisationer inom arbetarklassen. I slutet av 60- och början av 70-talet trodde revolutionära socialister i och utanför Fjärde internationalen återigen att deras relativt små organisationer som ett resultat av inledningen av en ”lång våg” av ekonomisk stagnation snabbt skulle växa och kunna rota sig i arbetarklassens revolterande skikt. Ernest Mandel var definitivt inte immun mot den periodens entusiasm:

Den viktigaste funktionen hos perioden sedan 1968 fram till idag [1977] har varit att tillåta den yttersta vänstern att samla tillräckliga styrkor för att gå in i denna revolutionära period med realistiska möjligheter att vinna över majoriteten av arbetarklassen.²¹

Den revolutionära vänsterns entusiasm, ofta på gränsen till segerrus, förbyttes i stor besvikelse när strejkvägen och de förrevolutionära upproren i början av 70-talet förvandlades till en oavbruten reträtt för arbetarklassen över hela den industrialiserade världen på 80- och början av 90-talet. Allteftersom den kapitalistiska offensiven fortsatte nästan helt utan protester, övergav huvuddelen av de studenter och unga arbetare som hade radikaliserats i slutet av 60- och början av 70-talet den revolutionära politiken, och den tidigare periodens lovande revolutionära organisationer stagnerade eller gick tillbaka. De omfattande strejkerna inom den offentliga sektorn i Frankrike, strejkerna mot åtstramningarna i Kanada, de spridda industriaktionerna i USA som bilarbetarstrejken på Daytona, och andra strider under de senaste två åren är exempel på en möjlig ny kampvilja hos arbetarklassen under den utvecklade kapitalismen. Men dessa strider måste vägas mot den kapitalistiska offensivens framgångar över hela den kapitalistiska världen. De får inte leda socialister att göra nya förutsägelser om omedelbart förestående revolutionära utbrott.

Mot slutet av 70-talet gav Mandel några preliminära förklaringar till varför uppsvinget i slutet av 60- och början av 70-talet inte hade lett till att den revolutionära vänstern i Europa omvandlades till organisationer med tiotusentals arbetarrevolutionärer. Å ena sidan pekade han på vad han ansåg vara en tillfällig förvirring hos den nya ”stridbara minoritet” som hade uppstått inom den europeis-

20 Trots sin kraftigt överoptimistiska bedömning av möjligheten för en revolution på kort och medellång sikt i Väst-europa på 70-talet, finns en av de bästa genomgångarna av denna strategi i Mandels ”Socialist Strategy in the West”, i *Revolutionary Marxism Today*, London 1977, kapitel 1.

21 ”Socialist Strategy in the West”, s 42.

ka arbetarrörelsen efter 1968. Den världsomfattande ekonomiska nedgången 1974-75 och inledningen av arbetsköparnas offensiv och åtstramningar sammanföll med nederlaget för den portugisiska revolutionen, och det

... överraskade arbetarklassen som inte var förberedd... Jag menar arbetarklassens kärna, förtruppen, de organiserade kadrerna, de fackliga aktivisterna – alla de kamrater som hade stått i främsta stridslinjen under den föregående periodens proletära kamp. Dessa kamrater var hårda och erfarna i kamp för att försvara reallönerna mot inflationen, men de var inte alls beredda på kamp mot en omfattande arbetslöshet. Denna bristande erfarenhet förvärrades av byråkratins totala kapitulation – kommunistpartierna i Italien och Spanien, socialdemokratin i de flesta andra länder – inför den borgerliga offensivens ideologiska och politiska aspekter...²²

Men Mandel trodde att arbetarklassen ”nu tillfälligt har tvingats på defensiven”.²³ Nästan tjugo år senare kan vi efterklokt säga att Mandel allvarligt underskattade den europeiska arbetarrörelsens nederlag.

Å andra sidan var Mandel medveten om en del av de samlade effekterna av kommunistpartiernas omvandling till reformistiska organisationer på 50- och 60-talen. I synnerhet, anmärkte Mandel:

... är det ganska nyligen som den antikapitalistiska traditionen har försvunnit, och detta fenomen har följt på de kommunistiska partiernas definitiva svängning i de industriellt utvecklade länderna i slutet av Andra världskriget, och speciellt mot slutet av Kalla kriget. Den antikapitalistiska skolningen hade fortsatt till och med under Folkfronten... Idag hjälps den socialdemokratiska och stalinistiska reformismen åt att låsa in arbetarklassen i den borgerliga och småborgerliga ideologin. Men om man bara betraktade klasskampen utifrån denna aspekt på verkligheten, så skulle man underskatta de nästan strukturella antikapitalistiska drivkrafter som finns inneboende i klasskampen under varje period av uttalad instabilitet.²⁴

Enligt Mandels uppfattning var de hinder som fanns för uppbygget av ett revolutionärt massparti efter 1968 när det kom till kritan av en oerhört övergående natur. Han trodde att revolutionära organisationer på relativt kort tid skulle kunna rota sig i det stridbara arbetaravantgardet och upprätta små masspartier med tiotusentals medlemmar i de största kapitalistiska länderna.

Eftersom det ”tillfälliga” bakslaget för arbetarkampen i slutet av 70-talet övergick i en långdragen kapitalistisk offensiv på 80- och 90-talen, började Mandels politiska anhängare i Fjärde internationalen att titta på mer långvariga hinder för att bygga revolutionära masspartier i de utvecklade kapitalistiska länderna. I de dokument som antagits vid Fjärde internationalens tre senaste världskongresser har man insett att det under 50- och 60-talen skedde en djupgående brytning i arbetaravantgardets historia. Uppfattningen att revolutionärerna bara behövde vinna över redan stridbara, antikapitalistiska arbetare från de existerande byråkratiserade partierna har ersatts av perspektiv som tänker sig en gradvis omstrukturering av arbetaravantgardet genom nya massiva försvarsstrider. Som det stod i en resolution från Fjärde internationalens senaste världskongress [artikelns skrevs 1997]:

... det krävs nya masserfarenheter, delvisa segrar och radikaliserings av nya generationer för att föra samman de villkor som krävs för ett nytt språng framåt i uppbygget av revolutionära och internationalistiska förtrupsorganisationer. Den revolutionära förtruppens kris kan i själva verket inte längre beskrivas i samma termer som på 30-talet. Idag handlar det inte bara om att byta ut de bankrutta ledarskapen. Den nödvändiga omstruktureringen kommer inte att begränsa sig till att förändra maktbalansen inom den organiserade arbetarrörelsen som den ser ut idag.

²² *Ibid*, s 48-49.

²³ *Ibid*.

²⁴ *Ibid*, s 61.

Den måste genomgå en gradvis omorganisering av de olika sociala befrielseörelserna i internationell skala. Det kommer att bli en lång process, som kan påskyndas av stora händelser i världens klasskamp.²⁵

Mandels teori om byråkratin och hans analys av kommunistpartiernas sociala och politiska omvandling i väst innehåller faktiskt nyckeln till varför ett omfattande skikt av radikala och revolutionära arbetare praktiskt taget helt har försvunnit. I Trotskijs fotspår ansåg Mandel att Kommunistiska internationalens sjunde kongress var en vändpunkt i de stalinistiska partiernas utveckling i de utvecklade kapitalistiska länderna.²⁶ "Folkfronts"-strategin förvandlade kommunistpartierna politiskt och sociologiskt. Politiskt antog kommunistpartierna reformismens traditionella strategi – att försvara de borgerligt demokratiska institutionerna som den bästa garanten för arbetarrörelsens "historiska erövringar". Sociologiskt startade "Folkfronten" en lång process som kulminerade i uppkomsten av arbetarbyråkratier som var nära insnärjda i den högsta ledningen och en stor del av kadern i kommunistpartierna i Frankrike, Italien och (senare) Spanien. Med andra ord förvandlades kommunistpartierna från partier bestående av arbetarkämpar som på sina arbetsplatser aktivt organiserade sig mot både byråkraterna och arbetsköparna, till en rekryteringsplats för fackliga och partifunktionärer. Tillsammans med effekterna från den långa ekonomiska uppgången på 50- och 60-talen, förstörde kommunistpartiernas sociala omvandling nästan helt och hållet de traditioner av stridbarhet, solidaritet, demokrati och antikapitalistisk radikalism som det breda arbetaravantgardet hade försvarat sedan slutet av 1800-talet. Denna nya situation ställer revolutionära marxister i väst inför nya och svåra uppgifter. Samtidigt som de måste fortsätta med sin revolutionärt socialistiska propaganda och skolning i syfte att rekrytera och skola arbetaraktivister till marxister, så måste de också spela en aktiv och ledande roll i omorganiseringen av ett arbetaravantgarde kring ett "klasskamps-" men inte uttalat socialistiskt program grundat på stridbarhet, solidaritet, demokrati och politisk självständighet.²⁷

2. Byråkratin i de postkapitalistiska samhällena.

Mandels teori om de stalinistiska byråkratierna i de postkapitalistiska samhällena fördjupade Trotskijs banbrytande analys av ursprunget till och motsättningarna inom det byråkratiska styret i Sovjetunionen.²⁸ Med Mandels ord såg de flesta bolsjevikiska ledare på 20-talet tillväxten av antalet heltidsbyråkrater i partiet och staten efter revolutionen som ett "maktpolitiskt, institutionellt... administrativt problem". Orsaken var att de hade "en substitutionistisk uppfattning av förhållandet mellan partiet och arbetarna: proletariats diktatur utövas av partiet under ledning av dess leninistiska centralkommitté." Med andra ord såg de flesta ryska revolutionärer problemet som en fråga om "byråkratism" - ineffektiv administration och dåliga beslut från inkompetenta tjänstemän. 1923 var Trotskij den förste marxist som förstod att

[denna byråkrati hade] omvandlats till ett specifikt socialt skikt med egna speciella materiella intressen. Partiapparaten försvarade sitt politiska maktmonopol för att försvara och utsträcka sina egna materiella intressen.²⁹

25 "Building the Fourth International Today", *Documents of the 14th World Congress of the Fourth International*, specialnummer, *International Viewpoint*, våren 1996, s 58.

26 *Europas kommunistpartier*, s 32, "Vändningen vid Kominterns sjunde kongress".

27 Detta resonemang läggs fram i mycket större detalj i C Post och K A Wainer, *Socialist Organization Today*, Solidarity pamphlet, Detroit 1997.

28 Den mest kompletta redogörelsen för Trotskijs mogna analys av den sovjetiska byråkratin är *Den förrådade revolutionen* (ursprungligen skriven 1936). En utmärkt översikt över utvecklingen av Trotskijs teori om den sovjetiska byråkratin finns i Perry Anderson, "Trotskijs tolkning av stalinismen", i Ali (red), *Det stalinistiska arvet*, på denna webbplats, s 88-96.

29 Mandel, *Trotskij som alternativ*, på denna webbplats, s 28-29.

Enligt Mandel gav Trotskijs förståelse av den stalinistiska byråkratins *materiella* rötter och natur honom möjlighet att utveckla både en strikt marxistisk analys av det byråkratiserade sovjetsamhällets dynamik och motsättningar, och en konsekvent politisk strategi, som grundades på arbetarnas revolutionära självorganisering och egenaktivitet för att gå mot det byråkratiska styret.

Mandels och Trotskijs teori om byråkratiseringen av de postkapitalistiska samhällena utgår från Marx' hävdande av att det krävdes en övergångsfas mellan kapitalismen och socialismen.³⁰ Att omedelbart efter det internationella (än mindre enbart nationella) störtandet av kapitalismen (en ekonomi med allmän varuproduktion och ökande ojämlikhet mellan och inom samhällena) gå vidare till socialismen (en ekonomi med de ”fria och associerade producenternas” demokratiska planering där den sociala ojämlikheten och staten ”vittrar bort”) är omöjligt, ty kapitalismen hindrar arbetsproduktiviteten från att utvecklas jämnt och stabilt till sin fulla potential. Om det sena 1900-talets vetenskap och teknologi tillämpades på produktionsprocessen i global skala, så skulle hela mänsklighetens grundläggande behov kunna tillfredsställas relativt snabbt och smärtfritt. Men det skulle kräva

... att man *begränsade sig till de mest elementära behoven*: människan skulle tvingas nöja sig med att äta just tillräckligt för att stilla hungern, klä sig diskret, bo i enkla grundläggande bostäder, skicka sina barn till ganska enkla skolor och bara åtnjuta begränsad hälsovård.³¹

För att hela mänskligheten ska kunna åtnjuta en levnadsstandard och, ännu viktigare, *förkortad arbetstid* som tillåter dem att utveckla hela sin potential, avskaffa ekonomisk ojämlikhet och gynna ”bortvittrandet” av staten, krävs att de internationella produktivkrafterna utvecklas ytterligare. Detta kräver i sin tur att vissa ”borgerliga distributions”-normer kvarstår – åt var och en efter *arbete*, istället för efter *behov*. Löneformer, pengar, marknad för vissa konsumtionsvaror och en statsapparat som ser till att alla arbetar är nödvändiga drag i ett samhälle under övergång till socialismen. Den klassiska marxistiska traditionen menade att arbetardemokratin var möjlig och nödvändig för att denna övergång skulle bli framgångsrik, med de insåg också att bevarandet av staten och ”borgerliga distributionsnormer” medförde risker för att det utvecklades nya sorters sociala ojämlikheter och konflikter. Men fram till mitten av 20-talet trodde revolutionära marxister att denna risk skulle minska avsevärt om den socialistiska världsrevolutionen segrade snabbt, och speciellt om den spred sig till de flesta utvecklade kapitalistiska industriländer.³²

Världsrevolutionens faktiska utveckling på 1900-talet, det historiska ”dödläget inom den internationella klasskampen”³³ som uppkom efter 1923, ställde den revolutionära marxistiska rörelsen inför en helt oväntad situation. Istället för att inleda en världsomfattande övergång till socialismen i flera länder, inklusive mer industrialiserade länder som Tyskland och Italien, förblev revolutionen isolerad i Europas ekonomiskt mest utvecklade del, det tidigare ryska tsardömet. Rysslands ekonomiska efterblivenhet förvärrades av inbördeskrigets katastrofala effekter – förlusten av större delen av den generation revolutionära arbetare som hade genomfört oktoberrevolutionen, en omfattande förstörelse av landets smala industriella bas och skingringen av huvuddelen av industriproletariatet till landsbygden. Nederlagen för de tyska och italienska revolutionerna, där de socialdemokratiska

30 Marx' diskussion om behovet av en övergångsfas mellan kapitalism och socialism finns i hans korta ”marginalanteckningar” om det tyska arbetarpartiets program från 1875, *Kritik av Gothaprogrammet*, Göteborg : Oktoberförlaget, 1975. Trotskijs mer genomarbetade diskussion om övergången finns i *Den förrådade revolutionen*, kapitel 3. Mandels bidrag till denna diskussion finns exempelvis i *Marxist Economic Theory*, vol 2, kapitel 16.

31 Mandel, *Marxist Economic Theory*, vol 2, s 608. (Kursivering i original.)

32 Om den nästan totala enigheten inom Kommunistiska internationals ledning före 1923 att det var omöjligt att bygga ”socialismen i ett land”, se Trotskij, ”Kommunistiska internationals programförslag – en kritik av grunderna”, i *Tredje internationals efter Lenin*, på denna webbplats, s 9-42.

33 Mandel, *Trotsky som alternativ*, s 33.

byråkratierna bär huvudansvaret, skapade i Ryssland en situation som förvärrade alla de motsättningar mellan socialiserad produktion och borgerlig distribution som finns inneboende i ett övergångssamhälle.

De två viktigaste villkoren för en framgångsrik övergång till socialismen – materiellt överflöd och ett stort och koncentrerat proletariat – saknades, och därmed skapades en miljö som gynnade den sovjetiska byråkratins tillväxt. Det uppstod ett skikt av heltidsanställda statliga och partifunktionärer som var skilt från arbetarmassorna, funktionärer som till en början hade till uppgift att sköta fördelningen av den otillräckliga mängden varor och tjänster bland invånarna. Under inbördeskriget började antalet stats- och partifunktionärer att öka, när sovjeterna krävde spannmål från bönderna för att livnära arbetarna i städerna och Röda armén, och försökte organisera om den krympande statligt ägda industrin till krigsproduktion. Under den Nya Ekonomiska Politiken på 20-talet växte den statliga och partibyråkratin mycket snabbt, eftersom denna politik åter tillät produktion och cirkulation av varor både i städerna och på landsbygden. I slutet av 20-talet och på 30-talet stärkte sovjetbyråkratin sitt grepp om de statliga institutionerna och de statsägda produktionsmedlen. Resultatet blev den katastrofala kollektiviseringen av jordbruket och skapandet av ”kommando-ekonomi”. Genom utrensningarna i partiet och statsapparaten i slutet av 30-talet skingrade och desorganiserade byråkratin all opposition, i synnerhet från arbetarklassens och böndernas sida, och befäste sin politiska makt och enorma materiella privilegier.³⁴

Likt Trotskij före honom betonade Mandel de objektiva, materiella orsakerna till Sovjetunionens byråkratisering. Å ena sidan innebar det faktum att det krävdes ett organ ”ovanför samhället”, som skulle fördela varorna i en situation av enorm materiell brist, att parti- och den statliga byråkratins tillväxt fick en utmärkt grogrund. Å andra sidan undergrävdes sovjetdemokratins socialt aktiva bas av den splittring av industriproletariatet som arbetslösheten gav upphov till.³⁵ Men både Mandel och Trotskij insåg att bolsjevikerna gjorde viktiga subjektiva politiska misstag som bidrog till den stalinistiska byråkratins seger, speciellt efter segern i inbördeskriget. Trotskij och Mandel hävdade att besluten vid kommunistpartiets tionde kongress 1921 – det generella förbudet för oppositionspartier att delta i sovjeterna och förbudet mot oppositionella fraktioner inom det styrande partiet - ”hindrade snarare än gynnade... de ryska arbetarnas egen aktivitet”.³⁶ Dessa beslut undergrävde de sovjetiska arbetarnas och till och med de politiskt mest aktiva partimedlemmarnas möjlighet att organisera sig mot den framväxande byråkratin, och gav byråkraterna ett kraftfullt ideologiskt vapen mot all opposition inom och utanför det härskande partiet. Som Trotskij medgav 1937:

Förbudet mot oppositionspartier förde med sig förbudet mot fraktioner. Förbudet mot fraktioner slutade med ett förbud mot att tänka annorlunda än de ofelbara ledarna. Partiets polistillverkade monolit resulterade i straffrihet för byråkratin, som blev en källa till allt slags övermod och korruption.³⁷

34 Mandels analys av sovjetbyråkratins materiella rötter och utveckling i *Makt och pengar*, kapitel 2, och *Trotskij som alternativ*, kapitel 3, följer nära Trotskijs analys i *Den förrådada revolutionen*, kapitel 2, 4, och 5. Mandel ger ett mycket kraftfullt svar till diverse socialdemokrater och stalinister som påstår att Stalin i slutet av 20- och på 30-talet bara tillämpade Trotskijs ekonomiska förslag, men i ”barbarisk form”. I *Trotskij som alternativ*, kapitel 4, visar Mandel att Trotskij ända fram till sin död 1940 fortsatte att förespråka en demokratiskt kontrollerad ekonomi som kombinerade en dominerande statligt ägd, planerad sektor med marknadsmekanismer.

35 Trots många viktiga insikter tenderar Samuel Farber i sin *Before Stalinism: The Rise and Fall of Soviet Democracy* (London, 1990) att underskatta betydelsen hos dessa materiella faktorer, genom att betona den bolsjevikiska majoritetens subjektiva underskattning av de demokratiska institutionernas och rättigheternas betydelse. En bra diskussion om styrkorna och svagheterna i Farbers arbete återfinns i David Mandel, ”The Rise and Fall of Soviet Democracy”, *Against the Current* 37, mars-april 1992, s 48-49.

36 Mandel, *Trotskij som alternativ*, s 52.

37 Trotskij, *Den förrådada revolutionen*, på denna webbplats, s 47. Trotskijs längsta diskussion om dessa frågor finns i *Stalinism och bolsjevism*, på marxistarkiv.se (ursprungligen utgiven 1937). Mandel för fram dessa punkter i flera

Under de sista åren av sitt liv tog Mandel öppet upp närvaron av omisskännligt *substitutionistiska* drag i Lenins och Trotskijs politik under de ”mörka åren” 1920-21.³⁸ Samtidigt som han helt klart höll med om Marcel Liebmans karakterisering av bolsjevismen före revolutionen som en högljutt antisubstitutionistisk ”frihetlig leninism”,³⁹ så visade Mandel hur bolsjevikledarna omvandlade de brott mot arbetardemokratien som inbördeskriget *nödvändiggjorde*, till *politiska dygder*. Rent konkret argumenterade Lenin och Trotskij att de tillfälliga förbuden mot socialistiska oppositionspartier, begränsningarna av böndernas och borgerlighetens rösträtt, och bemyndigandet till *Tjeckan* att arresteras, rannsaka och avrätta påstådda kontrarevolutionärer utan någon som helst politisk övervakning var *nödvändiga* och *önskvärda* drag hos det proletära styret. I ett flertal skrifter försvarade både Lenin och Trotskij en uppenbart substitutionistisk uppfattning om förhållandet mellan partiet och arbetarklassen. I **Kommunismen och terrorn** (som Mandel med rätta kallar ”hans sämsta bok”⁴⁰) och i sin polemik mot Arbetaroppositionen, förkunnade Trotskij att arbetarklassen var en ”vacklande massa” som inte kunde utöva sin makt direkt och demokratiskt. Under samma tidsperiod beskrev Lenin upprepade gånger arbetarmassorna som hopplöst splittrade, där vissa delar (”arbetararistokratin”) hade korruperats av kapitalet. 1920-21 förkunnade båda att partiet var den enda kraft som var förmögen att bygga socialismen – till och med mot arbetarklassens önsknings och strävanden. Mandel gjorde den revolutionärt marxistiska rörelsen en stor tjänst genom att inse och *förkasta* denna aspekt hos rörelsens traditioner.

Liksom i fallet med arbetarbyråkratin i de kapitalistiska länderna utvecklade den härskande byråkratin i det tidigare Sovjetunionen och de andra byråkratiska länderna sin egen substitutionistiska världsåskådning och politiska praktik. ”De delvisa erövringarnas dialektik” fick de härskande byråkratierna i öst att omfatta sin egen speciella version av ”organisationsfetischism” - tanken att det var viktigare att bevara de existerande statliga och partiinstitutionerna än arbetarklassens självorganisering och egen aktivitet. Inrikespolitiskt gynnade de stalinistiska och nystalinistiska byråkraternas substitutionism ”partiets ledande roll”. De härskande kommunistpartierna var arbetarklassens enda rättmätiga representant. Bara de kunde försvara arbetarklassens ”historiska intressen” mot alla fiender, inklusive ”oliktänkande” och ”avvikare” från arbetarklassen själv. De härskande byråkratiernas substitutionistiska ideologi rättfärdigade det brutala förtrycket mot arbetarklassen under utrensningarna i Sovjet på 30-talet, upproren i Östtyskland, Polen och Ungern på 50-talet, ”Pragvåren” 1968, masstrejkerna i Polen 1971 och 1981, och mot studenterna och arbetarna på Tian-an-men-torget [Himmelska fridens torg i Beijing] 1989. För de byråkratiska regimerna var det partiet, och inte arbetarna, som var den enda garanten för proletariats ”verkliga intressen”.⁴¹

Utrikespolitiskt försökte de härskande byråkratierna underordna det arbetande folkets kamp i andra länder under ”försvaret av socialismen i (välj ditt favoritland)”. Mandel utvidgade Trotskijs analys av de katastrofala konsekvenserna av att prioritera försvaret av ett ”socialistiskt fädernesland” utomlands framför arbetarnas och de förtrycktas faktiska kamp hemma. Kommunistpartierna i Tyskland 1933, Frankrike och Spanien 1936-37. Grekland efter Andra världskriget och Indonesien 1965 betalade ett oerhört högt pris – massivt förtryck och hundratusentals mördade medlemmar – för att de satte de postkapitalistiska byråkratiernas diplomatiska behov framför klasskampens behov i sina egna länder. Undergivenheten gentemot de härskande byråkratierna i öst skapade de villkor som gjorde att de franska, italienska och spanska kommunistpartiernas gradvis omvandlades till

verk: *Om byråkratin*, s 19-21; *Makt och pengar*, s 85-86; *Trotskij som alternativ*, s 51-54.

38 *Power and Money*, s 118-25; *Trotskij som alternativ*, s 52-53.

39 Marcel Liebman, *Lenins leninism*, på denna webbplats. Se även Paul LeBlanc, *Lenin and the Revolutionary Party*, Atlantic Highlands, 1993.

40 *Trotskij som alternativ*, s 52.

41 *Makt och pengar*, s 75-80.

reformistiska partier, och ledde till att en stor del av 60-talets revolutionära vänster som sökte politisk vägledning hos den maoistiska byråkratin föll samman.⁴²

I slutändan misslyckades de postkapitalistiska byråkratierna med att befästa ett blomstrande, lockande och stabilt alternativ till kapitalismen. Ett av Mandels främsta bidrag har varit hans utveckling av Trotskijs insikter i den byråkratiska centrala planeringens begränsningar:

Sovjetbyråkratins progressiva roll sammanfaller med den period, som man ägnade åt att införa de viktigaste elementen i den kapitalistiska tekniken i Sovjetunionen... Det är möjligt att bygga gigantiska fabriker efter en färdiggjord västlig modell på byråkratins kommando – men till tre gånger så höga kostnader. Men ju längre man går, desto mer hamnar ekonomin i problemet med kvaliteten, som glider byråkratin ur händerna likt en skugga... I en nationaliserad ekonomi kräver kvaliteten en producenternas och konsumenternas demokrati, frihet att kritisera och ta initiativ – villkor, som är oförenliga med en totalitär regims fruktan, lögn och smicker.⁴³

Mandel förfinade denna tes teoretiskt, och dokumenterade den empiriskt med omfattande efterforskningar.⁴⁴ Genom att ha en parti- och statlig byråkrati istället för arbetarnas och konsumenternas demokratiska beslut, så saknade (och saknar i fallet Kina) de staliniserade kommandoekonomierna en mekanism för att garantera arbetsproduktivitetens långsiktiga och kontinuerliga utveckling. De postkapitalistiska byråkratierna klarade av att organisera en *extensiv* tillväxt, och tvinga miljontals rotlösa bönder att arbeta i fabriker som återskapade det kapitalistiska västs arbetsprocesser, och skapa en ”engångs-”ökning av arbetsproduktiviteten. Men de snubblade när de ställdes inför uppgiften att organisera en *intensiv* tillväxt, att kontinuerligt ersätta arbetet med nya teknologier och producera nya konsumtionsartiklar. Byråkratin saknade både den ”konkurrensens piska” som garanterar att varje kapitalistiskt företag hela tiden minskar på arbetet med hjälp av mekaniseringar, och en demokratisk kontroll över de ekonomiska besluten av ”fritt associerade producenter och konsumenter”, som vill minska arbetstiden och garantera kvalitén hos artiklar för enskild och kollektiv konsumtion. Därmed fanns det varken ett ekonomiskt eller politiskt tvång i de byråkratiska ekonomierna att utveckla nya tekniker eller vara sparsamma med tillgångarna. Resultatet blev att ett ”typiskt drag hos systemet är därför en allmän brist på ansvar och likgiltighet inför hur fabriken går, och det hotar Sovjetunionen med stagnation och nedgång.”⁴⁵ Ödet för de byråkratiska kommandoekonomierna i Östeuropa och det tidigare Sovjetunionen bekräftade på ett tragiskt sätt Mandels och Trotskijs teser.

Till skillnad från Trotskij, som inskränkte sig till allmänna krav om att återupprätta sovjetdemokratin med hjälp av en antibyråkratisk arbetarrevolution, lade Mandel fram en detaljerad modell för en demokratiskt centraliserad ekonomisk planering. En världsomfattande ”självalministrerad” ekonomi skulle grundas på demokratiska råd av producenter och konsumenter. Tjänstemännen i dessa råd skulle väljas av hela den vuxna befolkningen, skulle kunna återkallas med omedelbar verkan och ha samma lön som en genomsnittlig arbetare. Dessa demokratiska institutioner för arbetardemokrati skulle uppstå under de antikapitalistiska revolutionerna i väst och de antibyråkratiska revolutionerna i öst, och skulle finnas på internationell, nationell, industri- och

42 Se *Europas kommunistpartier* och *Revolutionary Marxism Today*, m fl för Mandels diskussion om de katastrofala resultaten av ”socialismen i ett land” för världens arbetarrörelse.

43 Trotskij, *Den förrådada revolutionen*, på denna webbplats, s 123.

44 *Marxismens ekonomiska teori*, kapitel 15; *Beyond of Gorbachev's USSR; Power and Money*, kapitel 1.

45 *Makt och pengar*, s 36. Liknande mönster av resursslöseri och dålig kvalitet finns i de tjänster som den kapitalistiska staten tillhandahåller (sjukvård, post och telekommunikationer, transporter och så vidare). Återigen är det avsaknaden av både ”konkurrensens piska” och producenternas/konsumenternas kontroll över dessa tjänster som leder till byråkratiskt slöseri och ineffektivitet. Det är den materiella grunden till att en stor del av arbetar- och medelklassen stöder ”privatisering” av offentliga tjänster i de utvecklade kapitalistiska länderna.

kontorsnivå, i fabriker och bostadsområden.

Besluten ska tas på den nivå där de allra enklast kan genomföras. Och de bör tas på den nivå där största möjliga andel av de personer som faktiskt påverkas av dem kan dras in i beslutsprocessen.⁴⁶

Enkelt uttryckt skulle internationella och nationella organ få rätt att skissera de grundläggande ramarna för den ekonomiska planen, medan organ inom industrin, regionerna eller fabriker skulle avgöra hur deras speciella del av planen skulle tillämpas, efter att ha konsulterat de som skulle konsumera deras produkter.⁴⁷

För att den demokratiska ”självalministrationen” ska vara effektiv måste arbetarklassen kunna uttrycka sina behov och önsningar under planeringsprocessen, och det måste finnas mekanismer för att rätta till sociala och ekonomiska felberäkningar. Enligt Mandel krävs det *politisk mångfald* för att den heterogena arbetarklassen på ett effektivt sätt ska kunna kontrollera planeringsprocessen. Utan rättigheter för alla politiska strömningar (inklusive ideologiskt prokapitalistiska strömningar) att organisera politiska partier, och i proportion till sitt antal ha tillgång till media och möjligheter att organisera demonstrationer och andra icke-våldsaktioner för att föra fram sina speciella synpunkter, så kommer inte den centrala planeringen att kunna utnyttja produktionsresurserna på ett effektivt sätt och öka arbetsproduktiviteten. Mandel medger också, att medan formellt demokratiska institutioner och strikta garantier för politiska rättigheter åt befolkningens alla delar är *nödvändiga* förutsättningar för ett demokratiskt socialistiskt styre, så är de inte *tillräckliga*. Det finns också avgörande sociala och ekonomiska förutsättningar, varav den viktigaste är en radikal minskning av arbetstiden för befolkningsmassorna, så att alla ”har tid att sköta de administrativa uppgifterna på sina arbetsplatser och bostadsområden.”⁴⁸ En sådan minskning av arbetsdagen skulle tillåta större delen av mänskligheten att tillbringa 3-4 timmar per dag för att producera varor eller tillhandahålla tjänster och ytterligare 3-4 timmar i arbetet med självalministrationen. För att kunna avskaffa uppdelningen i intellektuellt och manuellt arbete, det vill säga grunden till byråkratin, måste det finnas allmän tillgång till utbildning, kultur och läskunnighet, och det förutsätter ett materiellt överflöd och hög arbetsproduktivitet. Detta, hävdar Mandel, är möjligt först när inte bara det byråkratiska styret i öst har avskaffats, utan också kapitalismen har störtats i ett antal utvecklade industrisamhällen och deras enorma produktionspotential har befriats.⁴⁹

Likt Marx och Trotskij före honom insåg Mandel att produktion och cirkulation av varor, det vill säga marknaden, kommer att överleva under en lång period efter det att kapitalismen har störtats i världsskala. Mandel håller med Alec Nove, den mest sofistikerade ”marknadssocialistiske” teoretikern, om att ”ett radikalt avskaffande av kvarvarande marknadsförhållanden för närvarande [inte är] önskvärt eller praktiskt” i något av de postkapitalistiska samhällena. I själva verket ansåg Mandel att delar av Noves modell för en ”genomförbar socialism” liknade hans egen uppfattning om en kombination av marknad och plan i ett demokratiskt styrt samhälle på väg mot socialismen.⁵⁰ Mandels meningsmotsättningar med ”marknadssocialisterna” gällde deras påstående att varuproduktionen var ett ständigt och oföränderligt drag i det ekonomiska livet. För Nove gör de komplicerade ekonomiska besluten i en industrialiserad ekonomi och människans ”obegränsade behov” att det inte går att avskaffa den brist som är varuproduktionens grund.

Marknadens bortvittrande är enligt Mandel möjlig av två orsaker. För det första skulle ett system

46 *Makt och pengar*, s 155.

47 ”Till försvar för den socialistiska planeringen”, på denna webbplats.

48 *Makt och pengar*, s 145.

49 *Ibid*, s 142-156.

50 ”Till försvar för den socialistiska planeringen”, s 4, 22-23.

av ”uttalat självstyre” kunna fördela huvuddelen av de tusentals beslut som krävs i en planerad ekonomi till olika demokratiskt valda organ, och på så sätt komma förbi problemet med ”alltför många beslut”. För det andra går det att tänka sig att ”behoven blir mättade” efter varor och tjänster när de grundläggande materiella behoven väl är tillfredsställda. Mandel tillbakavisar den förenklade syn på ”den mänskliga naturen” som ligger bakom både de nyklassiska ekonomiska teorierna och de ”marknadssocialistiska” teorierna:

Att ständigt samla på sig mer och mer varor... är inte alls ett allmänt eller ens dominerande drag i människans beteende. Att utveckla sina anlag och böjelser för deras egen skull, att värna hälsa och liv, ta hand om barn och utveckla djupa sociala relationer som en förutsättning för mental stadga och lycka – detta blir viktiga drivkrafter när de grundläggande materiella behoven har tillfredsställts. Man behöver bara titta på hur borgarklassens översta kretsar uppträder vad gäller mat, kläder, boende, möbler eller ”kulturella varor” för att se, att för de som redan ”lever under kommunismen” så ersätts ett rastlöst jagande efter ännu mer av en mer rationell konsumtion.⁵¹

Mandels svar till de tjugofem senaste årens framväxande miljörelse är en detaljerad diskussion om olika sorters sociala och ekonomiska organisering och deras förhållande till miljön. Han bemöter två invändningar mot den marxistiska framtidsvisionen om socialismen som de ”gröna” tar upp i sin analys av miljöförstörelsen i både de kapitalistiska och byråkratiska ekonomierna. Olika ”gröna” teoretiker påstår att den marxistiska visionen om ett framtida samhälle som grundas på ett avskaffande av materiell brist skulle utsätta planetens fysiska tillgångar för enorma påfrestningar och leda till en ekologisk katastrof. Mandel pekar på det omfattande samhällslöseriet under både kapitalismen och de byråkratiska kommandoekonomierna. Bara genom att avskaffa rustningsindustrin skulle det befrias enorma resurser för samhällligt nyttig produktion (baserad på förnyelsebara energikällor, miljövänlig teknologi, och så vidare) som kunde ge majoriteten av världens befolkning en tillräcklig levnadsstandard utan att ställa några nya krav på planetens ändliga resurser. Allteftersom de grundläggande materiella behoven av fysisk säkerhet och glädje (mat, kläder, boende, sjukvård, utbildning) blir tillfredsställda, så kommer man att prioritera icke-materiella ”självförverkligande” behov (kulturella, politiska, intellektuella och personlig utveckling), som inte behöver tära på de ändliga resurserna för att tillfredsställas.

De ”grönas” andra kritik av marxismen gäller erfarenheterna av ekologiska katastrofer i det tidigare Sovjetunionen och Östeuropa, och hävdar att de centralt planerade ekonomierna inte är mer miljövänliga än de marknadskapitalistiska ekonomierna. För Mandel härrörde miljöförstörelsen i öst från samma byråkratiska misskötsel som gav upphov till ett systematiskt slöseri med arbetskraft och andra resurser. Med andra ord var det de centrala planerarnas och industriledarnas brist på demokratisk ansvar som gjorde att de systematiskt smutsade ned den fysiska miljön i öst. I motsats till detta kan en demokratisk planerad ekonomi undvika de ekologiska katastrofer som kännetecknar både kapitalismen och de byråkratiska kommandoekonomierna. Arbetare och konsumenter som aktivt är indragna i att formulera och tillämpa en ekonomisk plan har definitivt ett behov av att utveckla arbetsprocesser som varken kommer att förstöra hälsan för de som är indragna i produktionen, eller smutsa ner den luft och det vatten som alla måste andas och dricka. Dessutom skulle möjligheterna till demokratisk ”självkorrigering” minimera den miljöförstörelse som skulle kunna bli resultatet om arbetarna försökte öka sin levnadsstandard utan tanke på effekterna på framtida generationer.⁵²

Mandels utveckling och utvidgning av Trotskijs teori om de postkapitalistiska byråkratierna är

51 *Makt och pengar*, s 148-49. Dessa argument utvecklades första gången i Mandels debatt med Alec Nove: Mandel ”Till försvar för den socialistiska planeringen”; Nove ”Marknader och socialism”, ; Mandel, ”Myten om marknadssocialismen”, samtliga på denna webbplats.

52 *Makt och pengar*, s 151-52, 177-81.

inte bara ett kraftfullt alternativ till de liberala, socialdemokratiska och stalinistiska teorierna om byråkratin, utan även till andra marxistiska teorier. I synnerhet har Mandel utvecklat en omfattande kritik mot teorin att det tidigare Sovjetunionen, Östeuropa och Kina var "statskapitalistiska" samhällsformationer.⁵³ Uppfattningen att ekonomier där de viktigaste produktionsmedlen tilldelas enligt medvetna (om än byråkratiska misskötta) planeringsbeslut, och inte i enlighet med olika profitkvoter och produktionskostnader; där arbetskraften inte längre är en vara och det statliga monopolet på utrikeshandeln förmedlar den globala kapitalistiska konkurrensens effekter på den planerade ekonomin – uppfattningen att en sådan ekonomi är kapitalistisk är teoretiskt och empiriskt ohållbar. Som Mandel flera gånger påpekat är denna teori ett brott mot både den marxistiska teorin om kapitalistisk ackumulation och de byråkratiska ekonomiernas erfarenhetsmässiga verklighet.⁵⁴

Mandels kritik av den andra alternativa marxistiska teorin om de byråkratiska regimerna, teorin om "byråkratisk kollektivism", är inte lika genomgripande som hans genomgång av teorin om "statskapitalism". Precis som Trotskij ser Mandel byråkratin i de postkapitalistiska samhällena som en *kast*, ett samhällsskikt som till skillnad från en samhällsklass inte fyller någon nödvändig roll i den samhälleliga produktionen. Det "parasiterande" förhållandet mellan byråkratin och den planerade ekonomin gör att dessa postkapitalistiska samhällen saknar det sociala sammanhang som ett etablerat produktionssätt har. Sedan slutet av 30-talet har olika marxistiska kritiker av stalinismen utmanat denna teori, och hävdat att byråkratin var en ny utsugande klass som organiserade ett nytt postkapitalistiskt produktionssätt i det tidigare Sovjetunionen och den östeuropeiska blocket.⁵⁵ Teorin om "byråkratisk kollektivism" har försvarats av många olika revolutionära socialister, inklusive framträdande antibyråkratiska aktivister i det tidigare östblocket.⁵⁶ Det är inte förvånande att den är teoretiskt tilltalande. Å ena sidan undviker den problemen med de "statskapitalistiska" teorierna. Å andra sidan undviker den svårigheterna och tvetydigheterna i Mandels och Trotskij's teori om ett "övergångssamhälle" genom att placera in kommandoekonomins byråkrati i de välbekanta marxistiska kategorierna klass och produktionssätt.

Mandel riktar två olika sorters kritik mot teorin om byråkratisk kollektivism. Det första, och enligt min åsikt svagare, svaret pekar på att produktionen och cirkulationen av varor fortlever i de byråkratiserade ekonomierna. Överlevande av löneformerna, påverkan från världsmarknaden, och så vidare är drag som finns i *varje* övergångssamhälle, och de motverkar planeringens logik. Sålunda är dessa ekonomier:

... en *blandning* mellan en fördelande och en varuproducerande ekonomi där värdelagen verkar men inte är bestämmande. Och värdelagens inflytande *sätter till sist orubbliga gränser för byråkratin's despotism*. Det är detta som den "byråkratiska kollektivismens" teoretiker... inte lyckas inse... *För att ett "nytt" "byråkratiskt" icke-kapitalistiskt produktionssätt skulle kunna uppstå hade sovjetbyråkratin varit tvungen att en gång för alla frigöra sig från värdelagens inflytande.*⁵⁷

Detta sätt att argumentera är öppet för kritik på flera viktiga punkter. För det första är Mandels och Trotskij's uppfattning att byråkratin's privilegier och makt i första hand härstammar ur de

53 Tony Cliff, *State Capitalism in Russia*, London 1975 (ursprungligen utgiven 1955); P Binns, T Cliff, C Harman, *Russia: From Workers State to State Capitalism*, London 1987.

54 De flesta av dessa teman finns i Mandels diskussion med Chris Harman och andra medlemmar i den brittiska gruppen "International Socialist", i *The Inconsistencies of State Capitalism*, London: IMG Publications, 1969.

55 Max Shachtman, *The Bureaucratic Revolution: The Rise of the Stalinist State*, New York 1962; Jack Trautman, redaktör, *Bureaucratic Collectivism: The Stalinist Social System*, Detroit 1974.

56 Se Jacek Kuron och Karol Modzelewski, *Brev till polska arbetarpartiet : vänsteroppositionens politiska plattform i dagens Polen*, Mölndal : Partisan, 1969.

57 *Makt och pengar*, s 25-26. Kursivering i original.

”borgerliga fördelningsnormernas” överlevnad inte problemfri. En stor del av byråkratins avsevärt högre levnadsstandard jämfört med arbetarklassen härstammade inte från högre inkomster och tillgång till varor på marknaden. Den grundades istället på deras politiska makt, och härstammade ur deras makt över statsapparaten och de statligt ägda produktionsmedlen. Med hjälp av detta kunde de skaffa sig förmåner *utanför marknaden*, tillgång till konsumtionsartiklar *inte som varor* utan via specialaffärer och genom att ”gå förbi kön” när det gällde relativt svårtillgängliga konsumtionsartiklar som bilar, bostäder och så vidare.

För det andra, och viktigare, har det funnits flera samhällen där icke-kapitalistiska produktionsätt existerade samtidigt med ganska omfattande varucirkulation och där ”*de härskande klasserna eller skikten (kaster, etc) huvudsakligen är begränsade till privat konsumtion [och inte har något] objektivt långsiktigt intresse av en varaktig produktivitetsoökning*.”⁵⁸ Den europeiska feodalismen, slaveriet både under den klassiska antiken och i den så kallade ”nya världen”, och de olika ”asiatiska” samhällena tillät, och gynnade i vissa fall, en omfattande varuproduktion, om än inte den allmänna varuproduktion som blev möjlig först under kapitalismen. Samma produktionsätt dominerades av utsugande klasser vars privilegier begränsades till privat konsumtion, och som inte kunde organisera sina direkta producenters arbetsprocess på ett sätt som möjliggjorde en varaktig ökning av produktiviteten. I själva verket är det först under kapitalismen som den härskande klassens privilegier utsträcker sig till ett *verkligt ägande* av produktionsmedlen – förmågan att organisera arbetsprocessen. Således är borgarklassen den första härskande klass i världshistorien som både kan och är tvingad att ständigt öka arbetsproduktiviteten med hjälp av mekanisering.⁵⁹

Införandet av ”marknadsmekanismer” i de byråkratiska kommandoekonomierna under de senaste 25 åren har visat att det går att kombinera ”marknad” och ”plan” utan att undergräva byråkratins privilegier och makt. De härskande byråkratierna i Jugoslavien, Polen, Ungern, Kina och det tidigare Sovjetunionen har vid olika tillfällen under de senaste 40 åren alla genomfört ”marknadsreformer” för att försöka övervinna den kroniska stagnationen av arbetsproduktiviteten inom östblocket. Som vi vet var dessa reformer lika ineffektiva att stimulera en intensiv ekonomisk utveckling som att minska det byråkratiska tyranniet. Om något, så har marknadsmekanismerna berikat byråkratin och skärpt motsättningarna till arbetarklassen och bönderna utan att få de produktiva enheterna att införa nya arbetsprocesser eller använda materialet mer effektivt.⁶⁰ Sammanfattningsvis: även om en kombination av planering och varuproduktion är ett *nödvändigt* drag i varje samhälle mellan kapitalism och socialism, så är kombinationen av plan och marknad inte en *tillräcklig* grund för att förkasta uppfattningen att ett nytt produktionsätt utvecklades i det tidigare Sovjetunionen, Östeuropa och Kina.

Mandels andra och starkare kritik mot byråkratin som en ”ny härskande klass” pekar på den djupa motsättningen mellan byråkratins makt och logiken hos en effektiv ekonomisk planering.⁶¹ För det första har byråkratin en ”parasiterande” relation till den ekonomiska planeringen – den är teoretiskt inte nödvändig i en planerad ekonomi. Arbetarklassen kan lika lätt organisera en planerad ekonomi utan ett privilegierat skikt av tjänstemän, om än inte till en början utan specialister och tekniker. Till skillnad från det går det inte att tänka sig en ekonomi med allmän varuproduktion utan kapitalister.

För det andra undergrävs planeringsprocessens effektivitet av byråkratins försök att berika sig. På

58 *Makt och pengar*, s 28. Kursivering i original.

59 Robert Brenner, ”The Origins of Capitalist Development: A Critique of Neo-Smithian Marxism”, *NLR* 104, juli/augusti 1977, s 25-92.

60 Se Catherine Samary, ”Plan, Market and Democracy”, *Notebooks for Study and Research*, nr 7-8, Amsterdam: IIRE, 1988; R Smith, ”The Chinese Road to Capitalism”, *NLR* 199, maj/juni 1993, s 55-99.

61 *Marxismens ekonomiska teori*, s 378-380, 391-394; *Beyond Perestroika*, kapitel 1 och 3.

varje nivå inom kommandoekonomin döljer byråkraterna systematiskt resurser, vare sig det rör sig om arbetskraft, råmaterial eller maskiner, för att uppfylla produktionsmålen och få ut bonus i form av pengar eller tillgång till bättre bostäder, semesterar eller liknande. Det byråkratiska hemlighetsmakeriet gör all effektiv planering omöjlig. Utan realistisk information om resurser och produktionskapacitet går det inte att sätta upp realistiska produktionsmål. Till skillnad från detta ökar borgarklassens försök att berika sig den kapitalistiska konkurrensen, ty varje kapitalist försöker sälja till lägre pris än alla andra och öka markandsandelarna genom att minska kostnaderna. Kapitalisternas enskilda egenintresse *sammanfaller* med värdelagens verkan, medan byråkraternas enskilda egenintresse *går emot* den ekonomiska planeringens logik.

Slutligen innebär motsättningarna mellan byråkratins privilegier och planeringens logik att de byråkratiska ekonomierna saknar varje *internt skapad tendens till kris och återhämtning*. När byråkratins privilegier undergrävde planeringens effektivitet och ledde till sjunkande tillväxttakt på 70- och 80-talet, så fanns det ingen mekanism i den byråkratiska ekonomin som kunde lösa krisen. Bara en djupgående förändring i de politiska förhållandena mellan samhällskrafterna, antingen arbetarnas antibyråkratiska revolution eller ett återinförande av kapitalismen, kunde skapa förhållanden för förnyad tillväxt. Kapitalismens inneboende drift att ersätta mänskligt arbete med maskiner leder till fallande profitkvoter och återkommande ”långa vågor” av ekonomiska kriser. Men kapitalismen skapar sin egen lösning på dessa långdragna kriser. Det massiva förstörandet av ineffektivt kapital och ”överflödigt” arbete under ett ekonomiskt sammanbrott återställer möjligheterna till vinstgivande ackumulation och ger upphov till en ny ”lång våg” av tillväxt.⁶² Alltså finns det ingen ”slutgiltig kris” för kapitalismen. Precis som den feodala aristokratins styre och andra härskande klasser som har sina rötter i ett produktionssätt, måste kapitalets styre *störtas*. Den starkaste historiska bekräftelsen av Trotskijs och Mandels tes att de tidigare sovjetiska och östeuropeiska regimerna inte hade sina rötter i ett nytt produktionssätt var den snabbhet med vilka de föll samman 1989-91. Det byråkratiska styret i dessa samhällen störtades varken av arbetarklassen eller imperialismen, utan det *exploderade inåt* som resultatet av kronisk ekonomisk stagnation. Det är inte förvånande att det fortfarande återstår för de samhällsformationer som uppstod i Östeuropa och det tidigare Sovjetunionen att klara av en framgångsrik övergång till kapitalismen.

Medan Mandels och Trotskijs teori om de postkapitalistiska samhällenas ”övergångs-”karaktär är övertygande, så är deras påstående att dessa regimer var ”byråkratiserade” former för proletariats diktatur öppet för frågor.⁶³ Under den ryska revolutionens tidiga år likställde revolutionära marxister i allmänhet arbetarstaten med högtstående demokratiska former av folkligt deltagande och makt, i synnerhet Pariskommunen 1871 och de arbetar-, soldat- och bonderåd som hade uppstått i Ryssland, Tyskland, Ungern och Italien mellan 1917 och 1921.⁶⁴ Nederlagen för revolutionerna i Central- och Västeuropa och inbördeskrigets ödeläggelse undergrävde de ryska sovjeternas livskraft som folkliga maktorgan. För Lenin och Trotskij bevarades den ryska statens arbetarkaraktär i kommunistpartiet, som organiserade de mesta aktiva och radikala arbetarna. Men ”partistyret” visade sig inte vara en tillräcklig grund för att bevara ens indirekta former för arbetarnas egen makt. Partidemokratins förfall efter 1921 års fraktionsförbud och befästandet av parti- och den statliga

62 A Shaikh, ”The Current Economic Crisis: Causes and Implications”, *Against the Current* Pamflett, Detroit 1989; ”The Falling Rate of Profits and the Economic Crisis in the US”, i R Cherry m fl, redaktörer, *The Imperiled Economy*, vol 1: *Macroeconomics from a left Perspective*, New York 1987, s 115-26; Mary C Malloy, ”Finance and Industrial Capital in the Current Crisis: On Brenners 'Politics of U.S. Decline'”, *Against the Current* 57, juli-augusti 1995, s 27-32.

63 Liksom Marx använder jag begreppen ”proletariats diktatur” och ”arbetarstat” omväxlande. Se Hal Draper, *Karl Marx's Theory of Revolution*, vol 3: *The "Dictatorship of the Proletariat"*, New York 1986.

64 Marx, *Klasstriderna i Frankrike 1848-1850*, Stockholm : Gidlund, 1971; Lenin, ”Stat och revolution”, i *Valda verk i 10 band*, bd 7, s 10-120, och ”Den proletära revolutionen och renegaten Kautsky”, *Ibid*, bd 8, s 169-264.

byråkratin i slutet av 20-talet förvandlade det sovjetiska kommunistpartiet till ett politiskt verktyg för den stalinistiska byråkratin.

Trots att arbetarklassen i slutet av 30-talet hade ”exproprierats politiskt”, hävdade Trotskij att Sovjetunionen fortfarande var en arbetarstat, eftersom byråkratin försvarade de sociala och ekonomiska ”erövringarna från oktoberrevolutionen” - den nationaliserade egendomen, den centrala planeringen och det statliga monopolet på utrikeshandeln. Den sovjetiska regimen var en sorts ”bonapartism”, likt både det feodala absoluta enväldet, där aristokratin lämnade över makten till en kunglig byråkrati som bevarade feodalismen, och fascismen där borgarklassen överlämnade makten till en del av småbourgeoisin som skyddade villkoren för den kapitalistiska ackumuleringen. Således såg den trotskistiska rörelsens majoritet (inklusive Mandel) Sovjetunionen och senare Östeuropa, Kina och Vietnam som ”byråkratiserade arbetarstater”, där arbetarklassen *styrde* men inte *regerade*.⁶⁵

Det finns övertygande teoretiska skäl att behålla teorin om ”byråkratiserade arbetarstater”. Viktigast är att den traditionella trotskistiska uppfattningen ligger i linje med det grundläggande marxistiska axiomet att varje samhälle som sönderslits av sociala konflikter, oavsett hur instabilt och övergående det är, behärskas av en enda samhällsklass. Som Perry Anderson hävdade tillhandahåller Trotskijs tolkning av stalinismen:

... en teori om stalinismen insatt i en lång historisk period och som svarar mot den klassiska marxismens kategorier. På varje punkt i skildringen av sovjetbyråkratins natur försökte Trotskij betrakta den i ljuset av på varandra följande produktionssätt och övergångarna mellan dem och de respektive klassförhållandena och politiska regimerna. Det var ett synsätt han ärvt av Marx, Engels, Lenin... På grund av att Trotskij kunde se stalinismens uppkomst konsolidering i ett sådant historiskt ljus, undvek han dagsjournalistikens ytliga förklaringar liksom hastigt tillyxade formler som nya klasser” eller ”nya produktionssätt”, utan förankring i den historiska materialismen, vilka kännetecknade reaktionerna hos många av hans samtida.⁶⁶

Men denna styrka döljer djupgående problem i begreppet ”arbetarstat” där arbetarna styr men inte regerar. Jämförelsen med det feodala absoluta enväldet och de kapitalistiska diktaturerna tenderar att skymma det *som särskiljer* övergången till socialismen. För det första uppstod varken det feodala eller kapitalistiska produktionssättet ur en kamp där en klass självmedvetet försökte skapa en ny samhällsform. Tvärtom uppstod feodalismen och kapitalismen ur en kamp där redan egendomsägande klasser befäste och utvidgade sin klassdominans. Till skillnad från detta är socialismen det första samhälle som skapas efter en medveten kamp av en *egendomslös* samhällsklass, arbetarklassen. Vidare reproduceras både feodalismen och kapitalismen med hjälp av en ”blind ekonomisk logik” som verkar ”bakom ryggen” på både de ekonomiskt härskande klasserna och de direkta producenterna. Den feodala aristokratin och borgarklassen kan fortsätta att vara socialt dominerande utan att direkt behärska staten. Socialismen är den första samhällsform som grundas på en medveten och överlagd planering av den ekonomiska utvecklingen. Dessa djupgående skillnader mellan socialismen och alla tidigare samhällsformationer fick Mandel att i sitt sista större verk hävda:

Det finns inget sätt för arbetarklassen att härska utan att regera. Om den ska ”härska” i ordets verkliga och direkta mening måste den utöva makten både inom företagen och på branschnivå, i kommuner och regioner, såväl som på statens och den nationella ekonomins övergripande nivå: och ta de avgörande besluten rörande de ekonomiska, sociala och kulturella prioriteringarna för

65 Den bästa genomgången av denna ståndpunkt är fortfarande Trotskijs, *Till marxismens försvar*, på denna webbplats. Se även Mandel, *Revolutionary Marxism Today*, s 141-50.

66 Anderson, ”Trotskijs tolkning av stalinismen”, i *Det stalinistiska arvet*, s 92.

att fördela de knappa resurserna. Således inleder den funktionella uppdelningen av proletariatet, mellan de som ”utövar makten yrkesmässigt” och klassens stora massa, en samhällsprocess som kväver klassens direkta kollektiva styre.⁶⁷

Här lägger Mandel fram övertygande skäl att förkasta den jämförelse med absolutismen, fascismen och det byråkratiska styret på vilken han och Trotskij grundade sin uppfattning om ”byråkratiserade arbetarstater”.

I andra skrifter försökte Mandel försvara teorin om ”byråkratiserade arbetarstater” genom att argumentera att den stalinistiska byråkratin var en privilegierad del av arbetarklassen som hade tillskansat sig makten från resten av klassen. Först hävdade han att byråkratin inhöstade det mesta av sina privilegier i form av löner:

... eftersom byråkratin inte äger produktionsmedlen får den sin del i fördelningen av de nationella inkomsterna uteslutande som ersättning för sin arbetskraft. Den medför många privilegier, men det är en form av ersättning som inte kvalitativt skiljer sig från ersättning i form av lön.⁶⁸

Detta påstående är öppet för två sorters kritik. För det första: som vi redan har sett skaffar sig byråkratin mycket av sin högre konsumtionsnivå genom att få tillgång till konsumtionsartiklar *inte i form av lön*, utan *utanför marknaden*. Byråkratin tillgång till specialaffärer, *datjas* och liknande har sin grund i deras makt över statsapparaten och kontroll över de statligt ägda produktionsmedlen. För det andra är löneformen visserligen ett *nödvändigt* drag hos arbetarklassen, men det är inte *tillräckligt* för att definiera att en samhällsgrupp tillhör proletariatet. I det kapitalistiska samhället får företagsledare på topp- och mellannivå lön. Till och med när dessa företagsledare inte äger aktier (även om de flesta gör det) så är de en del av den kapitalistiska klassen, eftersom de bestämmer över andras arbetskraft och över produktionsmedlen. På samma sätt kan man hävda att ett mycket större skikt av lönarbetarna – övervakare på lägre nivåer, tekniker och specialister – inte är en del av arbetarklassen i den utvecklade kapitalismen. Många nutida marxister anser att dessa grupper utgör en ny medelklass, som skapats genom kapitalets koncentration och centralisering och det systematiska användandet av vetenskapen för produktion under kapitalismen.⁶⁹

Mandel gör också gällande att den postkapitalistiska byråkratin är ett skikt i arbetarklassen på grund av att det är så lätt för enskilda arbetare att tas upp i byråkratin.

Ty det är absolut säkert att ett stort antal av dagens byråkrater, i termens breda och verkliga mening, inte bara är söner och döttrar till arbetare utan till och med före detta arbetare själva... Sovjetunionens speciella samhällsstruktur gör det möjligt för byråkratin att suga upp arbetarnas söner och döttrar, och till och med arbetarna själva, i apparaten. Inte till apparatens toppar, men till mycket högre positioner än vad de så kallade medelklasserna i de utvecklade kapitalistiska länderna har.⁷⁰

Även om det vore så att det fanns en större uppåtående rörlighet, om än allt långsammare, mellan arbetarklassen och byråkratin i öst än mellan de arbetande och kapitalistiska klasserna i väst,⁷¹ så är detta argument inte teoretiskt övertygande. Ur ett marxistiskt perspektiv definieras klasser utifrån sina objektiva förhållanden till den samhälleliga produktionen, och inte utifrån sina

67 *Makt och pengar*, s 56. Kursivering i original.

68 *Revolutionary Marxism Today*, s 142.

69 För en sammanfattning av argumenten om den nya medelklassen, se C Post, ”The New Middle Class?”, *Against the Current* (gamla serien) 2,4, vinter 1984, s 35-41.

70 *Revolutionary Marxism Today*, s 143.

71 Mandel diskuterar litteraturen om den långsammare rörligheten uppåt i Sovjet i *Beyond Perestroika*, kapitel 3 och 4.

medlemmars sociala ursprung. Enkelt uttryckt skulle dagens kapitalistiska samhällen kunna genomgå en kraftigt ökad social rörlighet – en omfattande proletarisering av borgarklassen och förborgerligande av en minoritet av arbetarklassen – utan att det strukturella förhållandet mellan kapital och arbete förändrades. Det faktum att många, eller till och med de flesta, postkapitalistiska byråkrater kom från arbetarklassen gjorde inte byråkratin till en del av proletariatet.

Denna diskussion om den postkapitalistiska byråkratin försätter oss i en besvärlig teoretisk situation. Å ena sidan är den teoretiska och empiriska basen för uppfattningen att byråkratin är en ny samhällsklass i ett nytt produktionssätt svag. De postkapitalistiska kommandoekonomierna var övergångssamhällen, där utvecklingen mot socialismen hindrades av byråkratins styre, vars makt och privilegier gjorde en effektiv ekonomisk planering omöjlig. Å andra sidan är det ytterst svårt att hävda att de byråkratiska regimerna var ”deformerade” former av proletariatets diktatur. Arbetarklassen i öst varken styrde eller regerade, och byråkratin var inte ett ”skikt” inom arbetarklassen. Detta gör att vi inte kan avgöra vilken klass som styrde i det tidigare Sovjetunionen, Östeuropa och Kina. I bästa fall kan man säga att dessa samhällen var ”historiska misslyckanden”, ett resultat av ”dödläget inom den internationella klasskampen” på 1900-talet. De var ytterst instabila övergångssamhällen som regerades av byråkratier, som utestängde de arbetande klasserna från all verklig social och politisk makt, men som själva inte var härskande klasser. Det snabba sammanbrottet för dessa samhällen 1989-91 visade hur djupt instabila de var och byråkratins fullkomligt ”parasiterande” karaktär. Det är den bästa förståelse marxister kan ha av dessa samhällen, på grundval av erfarenheterna av deras faktiska historiska utveckling. För att få ytterligare teoretiska klargöranden behöver det uppstå nya byråkratiserade övergångssamhällen, som kan ge ytterligare ”råmaterial” till denna teori. Av den orsaken har vi anledning att hoppas att denna teoretiska fråga aldrig kommer att lösas fullständigt.

3. Slutsats: behovet av arbetarklassens egen frigörelse och arbetardemokrati

Utifrån den grundval som Luxemburg och Trotskij lade, har Mandel stått för den mest teoretiskt stringenta och empiriskt välgrundade marxistiska diskussionen av byråkratin till dags dato. Mandels analys av arbetarbyråkratin under kapitalismen och den härskande byråkratin i de postkapitalistiska samhällena är ett kraftfullt alternativ till de liberala, socialdemokratiska och stalinistiska teorier som hävdar att en kår heltidsanställda icke besuttna, härskande tjänstemän är ett oundvikligt drag hos det moderna samhället. Istället för att vara en oundviklig utveckling i mänsklighetens historia, är byråkratin resultatet av speciella och historiskt övergående samhällsförhållanden och materiella produktionskrafter.

Mandel visar inte bara att arbetarklassens demokratiska självorganisering är *möjlig* i både det kapitalistiska och postkapitalistiska samhället. Hans teori om byråkratin, och hans undersökningar av den kapitalistiska ackumulationens dynamik under 1900-talet, pekar på *behovet* av arbetarklassens självorganisering som den enda grunden till mänsklighetens befrielse och överlevnad. Ståndpunkten att arbetarbyråkraterna kan försvara arbetarnas erövringar under kapitalismen eller att de härskande byråkratierna kan skapa ett livskraftigt alternativ till kapitalismen har visat sig vara en fullständig *utopi*. De reformistiska byråkratiernas materiella ställning och egenintressen i väst har fått dem att förvirra och demobilisera arbetarklassen och praktiskt taget utan strid ge upp huvuddelen av de erövringar som arbetarklassen hade tillkämpat sig under det senaste halvsekle. De härskande byråkratiernas materiella ställning och egenintressen i öst har fått dem att undergräva planeringsprocessen och slösa med dyrbara mänskliga och naturresurser. De byråkratiska strategierna att gradvis reformera kapitalismen eller bygga ett auktoritärt alternativ till den föll kort sagt

på *byråkratiernas sociala ställning i både de kapitalistiska och postkapitalistiska samhällena.*

Mandels teori om byråkratin är en av de centrala grundvalarna för det sena 1900-talets revolutionärt socialistiska projekt. Förfäktandet att arbetarklassens egenaktivitet och självorganisering utgör den enda *möjliga* grundvalen för att stoppa den nuvarande kapitalistiska offensiven, störta kapitalets styre och bygga en alternativ kollektiv socialistisk samhällsordning härstammar direkt ur Mandels teori om de socialdemokratiska och stalinistiska byråkratierna. För att försvara arbetarklassens egen frigörelse som det enda *praktiska* alternativet till det kapitalistiska barbariet räcker det inte bara med en god vilja, demokratisk idealism eller förpliktelse till en jämställd moral, utan det krävs en *vetenskaplig förståelse av den roll som arbetarrörelsens och de postkapitalistiska samhällenas byråkrati har.*⁷²

72 Jag vill tacka Mary C Malloy och deltagarna i Amsterdam-seminariet om "Ernest Mandels bidrag till den marxistiska teorin" för kommentarer till de tidigare utkasterna till detta kapitel.